

Лекція
Післябукварний період
Особливості уроків післябукварного періоду

Основне завдання післябукварного періоду — систематизувати знання, уміння й навички з читання і письма, здобуті першокласниками в добукварний і букварний періоди, забезпечити плавний перехід до навчання рідної мови в 2 класі за підручниками «Читанка» та «Українська мова».

На цьому етапі навчання структура уроку з читання наближається до уроку за «Читанкою». Матеріалом для читання є зв'язні прозові і віршові тексти, на основі яких учитель формує вміння опрацьовувати їх: ділити на логічно завершені частини, читати й переказувати частинами, вибірково, в особах тощо. Значна увага приділяється виразності читання тексту. З цією метою учні виконують спеціальні вправи, в основі яких лежить не тільки наслідування зразка, а й смисловий та інтонаційний аналіз окремих речень.

Тексти букваря післябукварного періоду створюють основу для розвитку мовлення школярів. За ними проводять вступні і підсумкові бесіди, переказування, стисле і близьке до тексту, продовження тексту за уявою або за інформацією, одержаною на дану тему з дитячих книжок, радіо- і телепередач, кінофільмів тощо.

Післябукварний період використовується також для формування в учнів самостійності і читацької активності. У цей період учні ознайомлюються з творами найвидатніших українських і російських письменників, тому на уроці можуть звучати тексти не тільки з букваря, а й з окремо виданих художніх книжок цих авторів.

З метою відпрацювання способів читання (цілими словами, зв'язно) та техніки (швидкості, виразності, правильності, усвідомленості) учитель

використовує в роботі як із сильнішими, так і зі слабшими учнями різноманітні дидактичні матеріали з читання, періодичні дитячі видання, ілюстровані книжки для дітей, а також навчальні посібники, призначені для позакласного читання в 1 класі.

Уроки читання в післябукварний період тісно пов'язуються з уроками письма. Так, на уроках читання учням пропонується на дошці по кілька речень, записаних рукописним шрифтом, а на уроках письма практикується списування з друкованого шрифту слів, словосполучень і речень. На всіх уроках післябукварного періоду застосовуються аналітико-синтетичні вправи з різними мовними одиницями: реченнями, словами, звуками.

На уроках письма учням пропонують вправи з посильним орфографічним навантаженням: коментоване списування, списування слів зі вставленням пропущених літер, різні за способом сприйняття види мовного матеріалу навчальних диктантів, серед них — зорові, зорово-слухові, попереджувальні, пояснювальні, письмо з пам'яті тощо.

У групі подовженого дня вихователь розвиває в дітей читацьку активність і самостійність, прищеплює їм любов до книжки, з її допомогою розширює уявлення, одержані учнями на уроках з текстів букваря. Учитель разом з вихователем і батьками готує першокласників до свята «Прощання з Букварем», яким і завершується для учнів період навчання грамоти.

Для повнішої реалізації завдань післябукварного періоду для першокласників створено навчальний посібник «Післябукварик»¹, який орієнтує вчителя на завершальному етапі опанування учнями грамоти на інтегрування навчальної роботи учнів з усіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності, передбачених програмою. Ці можливості розкриваються передусім у роботі над зв'язним текстом, переважно художнім, який учні сприймають на слух, виконують ряд завдань, спрямованих на усвідомлення його змісту, теми і мети, у процесі

розкриття лексичного значення і відтінків слів, наповненні їх образним змістом (аудіювання); у вільних висловлюваннях за змістом почутого і прочитаного тексту (говоріння); у закріпленні графічних та елементарних орфографічних умінь на мовному матеріалі (слів, словосполучень, речень), узятому з опрацьованого тексту.

Урок читання в післябукварний період наближається до уроків формування навички читання і літературного розвитку. Посібник забезпечує ці уроки різноманітним текстовим матеріалом, системою спеціальних навчальних вправ і способів дій, спрямованих на вироблення в учнів повноцінної читацької навички. На лівій сторінці розвороту під назвою «Щоб уміти читати і більше знати» до кожного уроку пропонуються вправи, які ґрунтуються на опрацюванні складів, слів, словосполучень, речень, узятих із тексту. Учні самостійно утворюють пари слів, практично засвоюючи їх лексичну і граматичну сполучуваність, удосконалюючи граматичний лад свого мовлення, виконують словниково-логічні вправи, опрацьовують емоційно забарвлені слова, спостерігають за значенням спільнокореневих слів, за вживанням у тексті контекстуальних синонімів (без ознайомлення з термінами), виконують логічні завдання з орфографічним навантаженням на відновлення відомих з тексту слів і речень з пропущеними окремими літерами, складають з букв певного слова низку інших слів, виконують інші цікаві мовні вправи.

Окремим елементом на сторінках посібника є *скарбничка* слів, яка сприяє тлумаченню, збагаченню й уточненню словникового запасу дітей, розвиває їхнє мовне чуття, привертає увагу до вживаних у нашій мові слів і сталих словосполучень, метафор, епітетів, порівнянь, які увиразнюють мовлення, роблять його привабливим, емоційним.

Системно відбувається ознайомлення учнів із засобами інтонаційної виразності говоріння і читання, формування вмінь користуватися ними: *логічний наголос, пауза* (виділи голосом, кому саме і що *несла весна*; для цього роби паузу після кожного слова, підвищуй і понижуй голос так, як показують стрілочки; виділи голосом, **що** саме *сховалося під листком*); *тон* (передай голосом захоплення; спробуй передати зацікавленість, здивування; прочитай це речення ніжно; прочитай так, як муркоче котик, коли задоволений засинає; який звук у слові *джмелик* допомагає уявити його політ над квітами? та ін.).

Для прикладу, зупинимося на організації навчальної роботи за матеріалом посібника Післябукварик (с. 24—27) — навчальна тема «**Діалог**».

Завдання уроку: розширити в першокласників уявлення про діалог; навчити сприймати думки, висловлені кожним учасником діалогу, їхній настрій, правильно інтонувати речення, виділяючи голосом найважливіші слова; спостерігати за особливостями вірша, написаного у формі діалогу; викликати бажання розігравати діалоги на теми, близькі до життєдіяльності шести-семирічних дітей; розвивати гру уяви, фантазію.

На етапі, який передує читанню тексту, необхідно приділити увагу підготовці дітей до сприйняття змісту вірша Катерини Перелісної «Весна», до переживання радісних почуттів, викликаних приходом весни. Підготовчі справи розпочинаємо зі вступної бесіди про настання весни та ті зміни в природі, які відбуваються з її приходом; пропонуємо розглянути ілюстрації перших весняних квітів (*підсніжників, пролісків, крокусів*), жайворонка, що піднявся в небо і немовби протягує невидиму, але чутну струну між сонцем і землею, запитуємо про настрої, які з'являються в дітей з першим весняним теплом, що швидко розтоплює сніг і пробуджує природу.

Прослухавши вірш, діти висловлюють свої припущення щодо учасників діалогу (дитина розмовляє з мамою чи татом, дідусем або бабусею; вона

спостережлива, допитлива; ця розмова для обох приємна; дорослий говорить переконливо, ніжно).

Посібник пропонує підготовчі вправи до читання вірша. Вони готують учнів до читання слів ускладненої структури (вправа 1); допомагають обрати відповідну інтонацію промовляння (читання) запитань і відповідей у діалогічній структурі вірша (вправа 2); виразити голосом почуття, закладене в кінцевому рядку вірша. Перед читанням слід також звернути увагу учнів на скарбничку слів, щоб з'ясувати значення слова *бриніти* та розширити дитячі уявлення про жайворонка, улюблену пташку в українській народній творчості і в побуті. До речі, слово *жайворонок* занесено в програмі для 1 класу до тих слів, вимову і написання яких учні мають запам'ятати.

Краще зрозуміти думки, висловлені у вірші, малим читачам допоможе роздільне читання запитань і відповідей, спонукання дітей уявити за їх змістом картину природи; «вслухатися» у звуки, якими вона переповнена в цей час (*бринить, дзвенить*); «побачити» барви (ще сніг *біліє*, проліски *синіють*, травичка *зеленіє*, сонце заливає все навколо своїм світлом); «відчути» сонячне тепло (сніг *розтає*, сонце його *пригріває*).

Закінчується робота над віршем емоційно яскравим розігруванням діалогу.

Загальне сприйняття весни підсилить казка «Підсніжник». Не задаючи дітям обов'язкового домашнього завдання, учитель спонукає їх прочитати казку самостійно, ознайомити з нею членів своєї родини (за бажанням), розповісти казку на наступному уроці в класі. Не можна не скористатися можливістю порівняти весняні квіти — підсніжник і пролісок, поспостерігати за утворенням слова *підсніжник*. За окремим завданням учителя кілька учнів мають підготувати до читання казки в особах, передаючи голосом, жестами

особливості кожної дійової особи (*вовк тупнув ногою, ведмідь сварився лапою на зиму, підсніжник виспівував тоненько*).

На наступному, інтегрованому, уроці читання-письма, на якому все-таки домінуватимуть письмові вправи (с. 25), учні продовжать спостереження за істотними особливостями приголосних звуків, попрацюють над правильним їх вимовлянням, закріплять написання букв, якими ці звуки позначаються на письмі. Це особливо стосується звуків [дз], [дз'] — *дзвентить, дзьоб*, звукосполучення [шч] — *що* з твердим [ч]. У вправі 2 подано для списування слова, в яких «загубилися» окремі букви. Слід узяти до уваги, що це не випадкові слова, вони є ключовими у вірші «Весна», який опрацьовувався на уроці читання. Тому після виконання вправи учні мають відшукати ці слова в тексті і звірити правильність їх написання. Уміння швидко знаходити потрібні слова в тексті (у словнику) також є важливим навчальним умінням, яке слід поступово відпрацьовувати з учнями у ході навчальної діяльності учнів за посібником «Післябукварик», який, безумовно, своїм змістом і наявністю методичного апарату істотно відрізняється від Букваря та Зошита для письма.

Слід узяти до уваги, що фонетико-графічні вправи на вставляння пропущених літер у словах (завдання 2 і 4) у цей період виконуються лише на основі вмінь здійснювати звуко-буквений аналіз слів, вимова і написання яких не відрізняються. З огляду на це неприпустимо пропонувати першокласникам слова з пропусками літер, що є орфограмами і вимагають опрацювання відповідних орфографічних правил, з якими учні ознайомляться тільки в 2 класі. Наприклад, пропуск букви **и** в словах *бринить, синіє*, букви **е** в словах *весна, дзвентить* тощо.

Завдання 3 вимагає скласти з поданих слів речення і записати їх. Слід зазначити, що мовний зміст вправи також повністю співзвучний зі змістом опрацьованого вірша і тому є цілком доступним для виконання не тільки

колективного чи групового, в парах, а й для самостійного з наступною колективною перевіркою. Ця вправа формуватиме граматичні вміння учнів, удосконалюватиме граматичний лад їхнього мовлення. При цьому слід мати на увазі, що діти можуть складати речення з різним порядком слів, наприклад: *Першими розцвітають ніжні проліски*. Або: *Першими ніжні проліски розцвітають* і *Розцвітають першими ніжні проліски*. Головне при цьому, щоб учні знаходили для кожного варіанта речення відповідну, природну інтонацію, а записати кожен може свій чи обраний варіант за бажанням. Саме така варіативність у роботі над структурою простих речень сприяє усвідомленню учнями їх змісту, залежності від нього відповідної інтонації, формує виразність читання і безпосереднього мовлення.

Нарешті, поданий на сторінці зразок каліграфічного написання слів *ластівка, дзьоб, зозуля* з різними поєднаннями літер — верхнім (*вк, дз, оз, зу*), середнім (*ст, ка, зо*) та нижнім (*ул, ля*), на що вчитель має звернути особливу увагу учнів, може бути опрацьований у структурі уроку на будь-якому його етапі, не обов'язково на першому. Проте в такій роботі, окрім суто каліграфічної мети, має ставитись і орфографічна щодо слів, вимову і написання яких, відповідно до вимог нової програми, учні мають опрацювати і запам'ятати, — *дзьоб, зозуля*. Ці та інші програмові слова винесено на форзац посібника.

У післябукварний період навичку читання і письма, розвиток мовлення доцільно вдосконалювати на фольклорних творах різних жанрів. Так, тільки на роботу із загадками подано матеріал для трьох послідовних уроків (див. у посібнику блок № 23). Перший урок присвячено розкриттю *метафоричності* загадок. Дмитрик не зумів сприйняти переносного значення відгадки, тому виконав малюнки — відгадки до загадок за їх буквального змісту. Павлик правильно відгадав загадки і зробив свої малюнки відповідно до

метафоричного значення слів. Учителеві необхідно виявити, як діти відшукали відгадку, які слова допомогли їм здогадатися, про що насправді йшлося в загадках. Для цього вони повинні були визначити істотні ознаки загаданих предметів, встановити зв'язки між ними, зіставити їх з предметами відгадками. А це все — фрагменти дитячих розповідей, описів, міркувань, тобто основних типів навчальних висловлювань, які і становлять основну мету сучасної програми з рідної мови для початкової школи, розпочинаючи з 1 класу.

У цей період відпрацьовують і закріплюють написання складних за конфігурацією великих букв (**Б, Д, Ф**, буквосполучень **Дж, Дз**), а також найпростіших орфограм і пунктограм. Ефективному засвоєнню цього матеріалу сприяє списування за зразком. На сторінках «Післябукварика» подано матеріал для списування за зразком, який сприятиме закріпленню таких простих орфограм, доступних першокласникам на завершальному етапі опанування грамоти:

— велика буква в іменах людей, по батькові, прізвищах; у назвах відомих міст, річок;

— велика буква на початку речення; — вживання в словах знака м'якшення;

— вживання букв **я, ю, є, ї** у їх звукових значеннях; — звукове значення букви **щ**; — буквосполучення **дж, дз**, їх звукові значення; — вживання апострофа.

Поряд з переліченими орфограмами [наголошуємо — суто фонетикографічного змісту) першокласники одержують практичні відомості з пунктуації, а саме:

— кома при переліку та при звертанні;

— крапка, знак питання, знак оклику в кінці речення.

Вправи для списування, які містять відповідні орфограми, умовно можна поділити на дві групи. До першої групи належать ті, що побудовані на матеріалі для читання, а саме: виписати з тексту слова із зазначеними

орфограмами; списати речення, у кінці яких поставлено певний розділовий знак; назвати звуки у виділених словах; доповнити речення словами з тексту; поставити питання до виділених слів тощо. До другої групи належать вправи, які охоплюють такі види роботи, як: вписати пропущені букви, склади, слова; із поданих слів скласти речення; з окремих складів зібрати слово, слова; дати відповіді на запитання за зразком; знайти й вилучити зайве слово; записати речення, текст, замінивши в ньому малюнки відповідними словами тощо.

У процесі самостійного списування, як і в букварний період, варто дозволяти учням, а інколи навіть вимагати напівголосно проговорювати, продиктовувати собі слова тексту складами чи первинними, найменшими умовними одиницями читання: *ка-з-ка*, *за-й-чи-к*, *га-р-бу-з*. Перевірку виконаної роботи, тобто порівняння написаного зі зразком, доцільно проводити, використовуючи різні форми: самостійну, парну, колективну.

Учитель на уроці, а вихователь у групі продовженого дня розвиває в дітей читацьку активність і самостійність, прищеплює любов до книжки, за її допомогою розширює уявлення, здобуті дітьми на уроках з текстів Букваря. Учитель разом з вихователем і батьками готує першокласників до свята «Прощання з Букварем», яким і завершується для першокласників період навчання грамоти.